

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота бакалавра

**з теми: “Суспільно-політичні та економічні зміни в
Польщі після запровадження у 1981 році
військового стану”**

Виконала: студентка IV курсу
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
заочної форми навчання
Горбатюк Іванна Григорівна

Науковий керівник:
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Гуменюк Анатолій Олексійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база проблеми дослідження	6
1.1. Історіографія	6
1.2. Аналіз джерельної бази	12
Висновки до розділу 1	15
Розділ 2. Передумови загострення соціально-політичної кризи у	
Польщі на початку 1980-х рр.	16
2.1. Прорахунки керівництва країни у соціально-економічній сфері	16
2.2. Вплив на суспільні настрої суперечностей політичної системи	24
Висновки до розділу 2	31
Розділ 3. Запровадження воєнного стану: мотиви, сутність та	
наслідки	32
3.1. Зміна розстановки сил у вищому керівництві наприкінці 1981 р.	
та сценарій врегулювання кризи	32
3.2. Ключові зміни у суспільно-політичному житті	39
3.3. Трансформаційні процеси у соціально-економічній сфері	45
Висновки до розділу 3	51
Висновки	53
Список використаних джерел та літератури	56
Додатки	64

Вступ

Актуальність теми. Одним із найбільш насичених подіями періодів новітньої історії Польщі, які досить неоднозначно трактуються науковцями, став початок 80-х років ХХ ст. і, особливо, введення у Польщі 13 грудня 1981 р. воєнного стану. Незважаючи на те, що від того часу вже минули чотири десятиліття, все ж для дослідників і надалі актуальним залишається вивчення проблем, пов'язаних з історичними подіями, що передували введенню воєнного стану, місцю в цих подіях провідних політичних сил Польщі, які групувались навколо Польської Об'єднаної Робітничої Партії та незалежної самоврядної профспілки “Солідарність”, розвитку суспільно-політичної ситуації в країні безпосередньо 13 грудня і в наступні роки, стосуюнок до цих подій провідних країн світу, особливо Радянського Союзу.

Проблема військового стану в Польщі у 1981-1983 рр. – це тематика, що викликає палкі дискусії серед науковців, політиків, державних діячів, які мають різні погляди та переконання. Аналіз факту його введення потребує досліджень причин такого політичного кроку. Чи був це спосіб вирішити польську соціально-економічну кризу 1980-1981 рр., чи метод збереження комуністичної влади шляхом військової сили, яка опинилась під загрозою внаслідок зростання впливу опозиції, яку очолювала “Солідарність”?

Одна група дослідників вважає, що 13 грудня 1981 р. було вимушеною відповіддю на радикальні та ультимативні вимоги “Солідарності”, її намагання зміцнити свої позиції в політичній структурі польського суспільства та на можливість уведення на територію Польщі військ країн Варшавського договору. Друга група вважає запровадження воєнного стану наслідком свідомого провокування “Солідарності” з боку владних структур Польщі, третя група – наслідком свідомих дій українських радикальних угруповань як у керівництві ПОРП та держави, так і в керівництві профоб'єднання.

Станом на сьогодні у вітчизняній історіографії відсутні комплексні дослідження з цієї проблеми, в яких би здійснювалися спроби дати відповіді

на весь комплекс питань, що і зумовлює необхідність подальшого її вивчення. Окрім того, для нашого політикуму з погляду обізнаності щодо передумов та динаміки розвитку трансформаційних процесів у країнах Центрально-Східної Європи є надзвичайно актуальними дослідження проблем перехідного періоду від соціалістичної до вільноринкової системи господарювання, методів виходу держави з гострих соціально-політичних і економічних криз.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичне життя Польщі на початку 1980-х років.

Предметом дослідження є комплекс суспільно-політичних та соціально-економічних змін у Польщі після запровадження у 1981 р. воєнного стану.

Хронологічні межі охоплюють період першої половини 1980-х рр., що дозволяє простежити вплив запровадження воєнного стану у Польщі на всі сфери життя суспільства. Водночас, з метою з'ясування причин кризових явищ у суспільно-політичному й соціально-економічному житті польського суспільства й запровадження воєнного стану, автор звертається також і до ключових подій внутрішнього життя країни періоду до 1981 р. (1950 – 1970-х рр.).

Метою роботи є з'ясування і висвітлення причин запровадження й механізмів реалізації воєнного стану у Польщі та його впливу на суспільно-політичні та економічні зміни в країні після 1981 р.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

- охарактеризувати джерельну базу та історіографію з теми дослідження;
- визначити передумови загострення соціально-політичної кризи у Польщі на початку 1980-х рр.;
- розкрити зміни у розстановці сил у вищому керівництві країни наприкінці 1981 р. та сценарії врегулювання кризи;

- проаналізувати ключові зміни у суспільно-політичному житті в умовах воєнного стану та їх вплив на суспільні настрої;
- з'ясувати стан справ у соціально-економічній сфері після грудня 1981 р.

Теоретико-методологічну основу роботи становлять принципи науковості, історизму та об'єктивності. У ході розв'язання визначених завдань використано такі методи: проблемно-хронологічний – для з'ясування процесу суспільно-політичних й соціально-економічних змін у Польщі після запровадження воєнного стану; порівняльно-історичний – для висвітлення ключових змін у польському суспільстві після грудня 1981 р. у порівнянні з попереднім періодом часу; аналізу і систематизації – з метою аналізу історіографії та розкриття сутності воєнного стану та інших спричинених ним ключових подій і процесів у внутрішньому житті Польщі першої половини 1980-х рр., а також для формулювання висновків до роботи.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися студентами для підготовки до семінарських занять з курсу “Новітня історія країн Європи та Америки”, написання рефератів, курсових робіт, виступів на наукових конференціях а також у процесі викладання всесвітньої історії в закладах загальної середньої освіти.

Структура роботи відповідає визначеній меті та основним завданням дослідження і складається зі вступу, трьох розділів (поділених на окремі підрозділи), висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. Загальний обсяг роботи – 67 сторінок, обсяг основної частини – 55 сторінок.

Висновки

Отже, на початку 80-х років ХХ ст. у Польщі дедалі виразніше виявлялися наслідки прорахунків та помилок, допущених керівництвом країни у попередні десятиліття. Складність внутрішніх і зовнішніх умов, а також інерція мислення зумовили обмеженість реформ. У результаті моноцентрична політична і командно-адміністративна економічна системи були лише дещо модифіковані. Суттєво підвищити ефективність системи, забезпечити соціально-економічний прогрес і в такий спосіб розширити соціальну базу влади не вдалося.

Очевидна недосконалість політичної системи та повсюдне незадоволення погіршенням економічного стану призвело до загострення соціально-політичної кризи у польському суспільстві. Розвивався опозиційний рух щодо існуючих методів, стилю діяльності керівництва ПОРП та держави. Все це вело до зростання суспільно-політичної напруги в країні, масових акцій протесту, що змушувало владу шукати шляхи виходу зі складної ситуації.

Особливо ситуація загострилася восени 1981 р. Заходи партійно-державного керівництва не могли нормалізувати становище. Влада відступала, правляча партія ПОРП не була готова діяти у новій ситуації. Спроба діалогу із масовим профспілковим рухом “Солідарність” провалилася, гасло “соціалістичного оновлення”, висунуте ПОРП, не могло бути реалізованим на практиці. На порядку денному постало питання про долю самого державного устрою. Різкий спад промислового виробництва, хаос у постачанні, параліч систем управління стали причиною невдоволення населення, яке стомилося від напруження й очікування катастрофи.

Різде погіршення політичної й економічної ситуації у Польщі спричинило чергову зміну у 1981 р. вищого керівництва ПОРП – її лідером було обрано генерала В. Ярузельського, який в якості найефективнішого

засобу врегулювання кризи вважав запровадження воєнного стану, що і було зроблено 13 грудня 1981 р.

Впровадження воєнного стану означало суттєві зміни у звичному житті польського суспільства: на вулицях з'явилася армія та важка техніка, на підприємствах та в установах почався військовий контроль, було обмежено користування громадським транспортом, а у перші дні навіть закрито аеропорти. Під заборонаю опинилися вистави, концерти та взагалі будь-які зібрання, окрім богослужінь; телефонний зв'язок було вимкнено, листування проходило цензуру. Діяльність органів державної адміністрації контролювали військові комісари з широкими повноваженнями, а порушення підлягали розгляду спеціально створеними воєнними трибуналами.

Одночасно з суворими заходами влада вдалася до чергової спроби реформування польської економіки та демократизації суспільних відносин, як засобів розрядки напруги і врегулювання кризи.

З політичної точки зору, 13 грудня 1981 р. можна охарактеризувати як завершення специфічним методом певного етапу боротьби за політичне домінування у польському суспільстві. Воєнний стан став свого роду вимушеним компромісом поміж протиборчими силами, які негласно погодилися на нього, мотивуючи цей крок тим, що зовнішня загроза могла виявитись більш небезпечною подією для Польщі, ніж призупинення конфлікту в такий недемократичний спосіб.

Частково пом'якшивши протиріччя, які власне спричинили його запровадження, він знову перейшов у свою латентну фазу. Але протистояння 1980-1981 рр. стало для країни періодом накопичення певного досвіду у вирішення складних, конфліктних проблем шляхом переговорів. Польське суспільство входило у доленосні 1980-і роки, які доправили його у 1989 р. до "Круглого столу". Переговори поміж ПОРП і "Солідарністю" повертали у країну багатопартійну систему, вільні вибори. Саме за наслідками цих виборів вперше не тільки у соціалістичній Польщі, але й у всьому соціалістичному таборі, було сформовано некомуністичний уряд Тадеуша

Мазовецького. Перед поляками відкривався ще не апробований ніким шлях переходу від соціалістичної системи господарювання до постіндустріального суспільства з ринковою економікою.

Отже, запровадження воєнного стану певною мірою випередило можливість радянської військової інтервенції. Водночас нові суспільно-політичні реалії у той період часу фактично означали крах ідей ПОРП, що свідчило про одне – комуністичний режим у Польщі безповоротно наближався до свого кінця.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Борецкий Р. Дома и танки помогают? Военное положение в Польше в документах, воспоминаниях и оценках очевидцев // Новое время. 1991. № 16. С. 22-28.
2. Выступление на заседании сейма ПНР. 25 января 1982 года (в сокращении) // Ярузельский В. Избранные произведения. Февраль 1981- июль 1988 года. Москва: Политиздат, 1988. С. 47-61. URL: <http://захаров.net/index.php?md=books&to=art&id=3319>
3. Выступление на заседании сейма ПНР. 9 октября 1982 года (в сокращении) // Ярузельский В. Избранные произведения. Февраль 1981- июль 1988 года. Москва: Политиздат, 1988. С. 105-111. URL: <http://захаров.net/index.php?md=books&to=art&id=3319>
4. Выступление на заседании сейма ПНР. 21 июля 1983 года (в сокращении) // Ярузельский В. Избранные произведения. Февраль 1981- июль 1988 года. Москва: Политиздат, 1988. С. 159-165. URL: <http://захаров.net/index.php?md=books&to=art&id=3319>
5. Вычеров В. В. Польский дневник. 1981–1983 (Фрагменты) // Славяноведение. 2001. № 5. С. 82-107. URL: <http://naukarus.com/polskiy-dnevnik-1981-1983-fragmenty>
6. Дедков И. А. Дневник. 1953–1994 / Сост. Т. Ф. Дедковой. Москва: Прогресс Плеяда, 2005. 792 с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=563641&p=1>
7. Доверительная информация о беседах члена Политбюро ЦК КПСС, министра иностранных дел СССР т. Громыко А.А. с руководством ПОРП, состоявшихся 3-5 июня с.г. [1981] в Варшаве // Польский кризис 1980 – 1982 гг.: Документы. URL: <http://nsarchive.gwu.edu/rus/PolandCrisis.html>

8. Докладная записка о ситуации в Польше. 28.08. 1980 // Польский кризис 1980 – 1982 гг.: Документы. URL: https://nsarchive.gwu.edu/rus/text_files/BrezhnevEpoch/1980.08.28%20Memorandum%20on%20Situation%20in%20Poland.pdf
9. Заключительная речь на IV пленуме ЦК ПОРП. 18 октября 1981 года (в сокращении) // Ярузельский В. Избранные произведения. Февраль 1981- июль 1988 года. Москва: Политиздат, 1988. С. 36-39. URL: <http://захаров.net/index.php?md=books&to=art&id=3319>
10. Запись телефонного разговора Л.И. Брежнева с В. Ярузельским. 19. 10. 1981 // Польский кризис 1980 – 1982 гг.: Документы. URL: https://nsarchive.gwu.edu/rus/text_files/BrezhnevEpoch/1981.10.19%20Memorandum%20of%20Conversation%20Brezhnev%20and%20Jaruzelski,%20OPoland.pdf
11. Заседание Политбюро ЦК КПСС. К вопросу о положении в Польше (02.04.1981) // Польский кризис 1980 – 1982 гг.: Документы. URL: <http://nsarchive.gwu.edu/rus/PolandCrisis.html>
12. Информация о встрече тов. Л. И. Брежнева с гг. С. Каней и В. Ярузельским. 22. 08. 1981 // Польский кризис 1980 – 1982 гг.: Документы. URL: https://nsarchive.gwu.edu/rus/text_files/BrezhnevEpoch/1981.08.22%20Meeting%20between%20Brezhnev,%20Kanya%20and%20Jaruzelski,%20Crimea.pdf
13. Кузьмин Ю. М. Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки (1918-2006 гг.). Киров: Изд-во ВятГГУ, 2007. 546 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/nov_history_evropa_usa/index.php
14. Обращение к польскому народу по радио и телевидению, 13 декабря 1981 года // Ярузельский В. Избранные произведения. Февраль 1981-июль 1988 года. Москва: Политиздат, 1988. С. 40-46. URL: <http://захаров.net/index.php?md=books&to=art&id=3319>

15. Речь на IX чрезвычайном съезде ПОРП. 19 июля 1981 года (в сокращении) // Ярузельский В. Избранные произведения. Февраль 1981-июль 1988 года. Москва: Политиздат, 1988. С. 24-35. URL: <http://захаров.net/index.php?md=books&to=art&id=3319>

Література

16. Антонюк С. М., Чистяков А. А. Общественно-политический кризис в Польше и католическая церковь (1980 – 1981 гг.) // Вопросы новой и новейшей истории. 1989. Вып. 5. С. 40-47.
17. Бухарин Н. И. Общественно-политический конфликт 80-х годов в Польше // Социальные конфликты в тоталитарной системе. Москва, 1991. С. 80-94.
18. Вільховий Ю. В. Демократичні процеси в соціалістичній Польщі та крах тоталітарної системи наприкінці 1980-их років // Історична пам'ять. 2012. № 27. С. 128-137. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/658/1/Vilhoviy.pdf>
19. Воронков В. И. События 1980–1981 гг. в Польше. Взгляд со Старой площади // Вопросы истории. 1995. № 10. С. 92-121.
20. Газін В. П. Історична доля ЦСЄ: до і після комунізму // Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації. Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С. 3-6.
21. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): навчальний посібник. Київ: Либідь, 2004. 624 с.
22. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки на початку XXI ст. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2015. 284 с.
23. Герасимчук А. Польський шлях трансформації: від тоталітаризму до демократії (1980 – 1990 рр.) // Studia politologica Ucraino-Polona. 2012.

- Вип. 2. С. 126-129. URL:
[file:///C:/Users/Admin/Downloads/Spup_2012_2_21%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Spup_2012_2_21%20(2).pdf)
24. Грибков А. И. “Доктрина Брежнева” и польский кризис начала 80-х годов // Военно-исторический журнал. 1992. № 9. С. 46-56.
25. Денисюк Н. До проблеми воєнного стану в Польщі (грудень 1981 – червень 1983 рр.) // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Історичні науки. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» ВДУ, 2001. № 10. С. 194-198.
26. Денисюк Н. Події в Польщі на сторінках української преси 80-х рр. ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика / відп. ред. С. Кость ; ред. О. Тимчишин. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. Вип. 26. С. 46-53. URL: Денисюк Н. Події в Польщі на сторінках української преси 80-х рр. ХХ ст. / Н. Денисюк // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика / відп. ред. С. Кость ; ред. О. Тимчишин. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. Вип. 26. С. 46-53.
27. Денисюк Н. Політична ситуація у Польщі напередодні введення воєнного стану // Україна і Польща в ХХ ст.: проблеми і перспективи взаємовідносин : зб. наук. праць. / за ред. П. Чернеги. Київ – Краків: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. С. 217-220. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/structure/denisyuk-nataliya-stepanivna>
28. Дюррозель Ж. Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. Київ: Основи, 1999. 903 с.
29. Каганов Ю. О. Опозиційний рух в Україні і Польщі в контексті суспільно-політичних трансформацій (70 – 80-ті рр. ХХ ст.): компаративний аналіз // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2006. Вип. ХХ. С. 283-294. URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/20/20/kagano.pdf

30. Каменская Е. В. Введение военного положения в Польше в 1981 г. (по страницам советской центральной и региональной прессы) // Документ. Архив. История. Современность : сб. науч. тр. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. Вып. 18. С. 346-360. URL: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/61196/1/dais-2018-18-42.pdf>
31. Кривогуз И. М. Крушение «реального социализма» в Европе и судьбы освободившихся народов. Москва, 2001. 198 с.
32. Крюкова О.С. Діяльність римо-католицької церкви в період воєнного стану в Польщі // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. 2012. Вип. 7. С. 112-122. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NznuoairD2009_2012_7_13.pdf
33. Лыкошина Л. С. Польский кризис 80-х годов и его отражение в общественном сознании. Москва: ИНИОН, 1993. 172 с.
34. Лютомский А. А. Лех Валенса: рождение лидера // Роль личности в истории: реальность и проблемы изучения: науч. сб. (по материалам 1-й Международной научно-практической Интернетконференции) / редкол. В. Н. Сидорцов (отв. ред.) [и др.]. Минск: БГУ, 2011. С. 101-106. URL: <https://hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/konf/rol/lutomskiy.pdf>
35. Маслов Ю. К. Ідеологічне підґрунття трансформаційних процесів в системі влади країн ЦСЄ: політичний та економічний аспекти // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 53. С. 209-217. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1822/Maslov%20Ideologichne%20pidgruntya.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
36. Млечин Л. Политическая оппозиция при социализме: (По материалам бесед с польскими лидерами) // Новое время. 1989. № 20. С. 30-34.
37. Молошна Л. М. Криза соціалізму 1980-х років у Польщі та методи її розв’язання комуністичною владою // Історичні науки : зб. наук. праць. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. С. 25-34. URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/5-4.pdf>

38. Мусатов В. Предвестники бури. Политические кризисы в Восточной Европе (1951 – 1981). Москва: Алма-пресс, 1996. 381 с.
39. Обьедков А. С. Военное положение в Польской народной республике: отражение кризиса “социалистического содружества” в социально-политической сфере СССР // Вестник Самарского государственного университета. 2010. № 5. С. 87-91. URL: http://vestnik-old.samsu.ru/articles/317/hist_4.pdf
40. Поліщук І. Нелегкий польський шлях // Політика і час. 2006. № 6. С. 37-48.
41. Родигіна О. М. Военный стан в Польщі 1981-1983 рр. у спогадах польських режисерів // Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки. 2015. № 1-2. С. 503-507. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/vdnug_2015_1-2_88.pdf
42. Ротар Н. Особливості політичної культури як чинник розвитку політичної системи Польщі // Studia politologica Ucraino-Polona. 2011. Вип. 1. С. 194-203. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Spup_2011_1_31.pdf
43. Сіденко В. Економічне трансформування у країнах Центральної та Східної Європи // Економіка України. 1998. № 12. С. 60-68.
44. Страшнюк С. Ю., Пугач Є. П. Політичні кризи та антитоталітарні рухи у країнах Східної Європи (50 – 80-ті роки ХХ ст.). Харків, 1998. 392 с.
45. Струтинський В. Польська об'єднана робітничка партія і незалежна профспілка «Солідарність» в умовах соціально-політичного конфлікту (серпень 1980 – грудень 1981 р.): методи діяльності та їх наслідки // Науковий вісник Чернів. нац. ун-ту ім. Юрія Федьковича: зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2002. С. 284-300.
46. Струтинський В. 13 грудня 1981 р. в політичній історії Польщі: міфи та дійсність // Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці: Рута, 2000. Вип. 73-74. С. 199-218.

47. Струтинський В. 13 грудня 1981 року в політичній історії Польщі: погляд через 35 років // Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2016. Т. 33-34. С. 369-378. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Ippss_2016_33-34_47.pdf
48. Табачников Б. Я. Военное положение в Польше (1981 г.) и революционные преобразования в странах центральной и юго-восточной Европы // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: История. Политология. Социология. 2011. № 2. С. 182-188. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/history/2011/02/2011-02-33.pdf>
49. Телегуз А. Боротьба НСПС “Солідарність” проти комуністичного режиму в роки реакції (1983 – 1988 рр.) // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Історичні науки. 2011. Вип. 14. С. 173-181. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Nz_i_2011_14_24%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Nz_i_2011_14_24%20(2).pdf)
50. Телегуз А. Генеза громадянського руху “Солідарність” від організації із захисту прав робітників до політичної сили загальнодержавного значення у Польщі в 1980-1981 рр. // Історія України. Шкільний світ. 2009. № 45. С. 3-7. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/16755/1/Teleguz.pdf>
51. Телегуз А.В. Підпільна діяльність незалежної самоврядної професійної спілки “Солідарність” в 1983 – 1988 рр. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Наук.-практ. зб. Київ: Курс, 2009. № 2. С. 152-157.
52. Телегуз А.В. Політична криза в Польщі на початку 80-х років та виникнення “Солідарності” // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Зб. наук. праць / ред. П. М. Чернега. Київ–Краків: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. С. 214-217.

53. Філімонов С. М. Польські опозиційні організації і їх боротьба проти тоталітарного режиму в країні // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. 2000. № 408: Держава та армія. С. 133-138.
URL:
<http://ena.lp.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/ntb/8832/20.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
54. Филиппов Б. А. Политический портрет Леха Валенсы. Москва: Книга, 1992. 50 с.
55. Филиппов Б. Польша в поисках выхода из кризиса // Мировая экономика и международные отношения. 1990. № 3. С. 49-64.
56. Яжборовская И. С., Бухарин Н. И. Эдвард Герек: от курса на социальную справедливость к экономическому кризису // Новая и новейшая история. 2012. № 1. С. 164–186.
57. Яжборовская И.С. Введение военного положения в Польше. Позиция советского руководства (1980-1981 годы) // Новая и новейшая история. 2010. № 3. С. 120-142.
58. Яжборовская И.С. Трансформация Восточной Европы в конце XX века // Вопросы истории. 2007. № 6. С. 17-37.
59. Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки XX ст.: Курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1997. 269 с.